

AMBIGÜITATS DE LA POBRESA

JOSEP M. PORTA FABREGAT

Secció de Filosofia de l'Institut d'Estudis Ilerdencs

L'anàlisi d'una problemàtica filosòfica moltes vegades ens porta en dues direccions divergents. D'una banda, ens pot conduir cap a un relativisme de les diferents posicions mantingudes pels filòsofs al llarg de la història; i, de l'altra, cap a una polèmica raonabilitat o fins i tot, en algun cas, a una qüestionable racionalitat de la darrera de les opcions ordenades històricament. És a dir, o a una negació del valor transhistòric o transcultural de les opcions, o a una exclusió de les possibilitats. Aquesta és la posició que resulta de l'historicisme, adoptada de manera explícita o implícita per diversos corrents de pensament contemporanis. K. Popper, a *La misèria de l'historicisme* (1957), el va definir com la creença que la història, mitjançant el coneixement de les lleis que la regeixen, és predictable, de manera similar a com passa en les ciències naturals. Altrament dit, que els esdeveniments històrics i les idees estan sotmesos, com tota la resta de la natura, a una necessitat inexorable en el seu desenvolupament, i que el seu sentit canviant només es pot interpretar en funció de les circumstàncies del seu moment.

Sovint acceptem a contracor la formulació historicista de l'evolució de la humanitat. D'una banda, ens deixem arrossegar pel caràcter científic amb què se'ns presenta l'esdevenir històric. De l'altra, però, ens resulta paradoxal i fins i tot emotivament irritant que problemàtiques filosòfiques de la

màxima rellevància moral i social, com és la pobresa, ens sigui alhora comprensible però irresoluble. Com l'anvers i el revers d'una moneda, aquesta irritació o aquest rebuig moral davant la condemna a una única sortida del problema derivada del determinisme històric sembla ser solidària amb una experiència sovint repetida, però que no deixa de sorprendre'ns: la nostra volubilitat i incoherència en relació amb la pobresa. No és infreqüent que una mateixa persona adopti parers diferents i irreconciliables, d'afirmació racional i de rebel·lió moral, sobre aquest tema de manera sobtada i sense solució de continuïtat.

Per abordar aquests dos problemes, proposem una hipòtesi amb dues vessants: per un cantó, una reinterpretació de la cultura europea que s'oposa a l'historicisme; per un altre, una reconsideració de la concepció del jo com a participat o integrat pel món, les circumstàncies o les situacions. En aquesta comunicació, fem un desenvolupament que no és paral·lel de les dues vessants, perquè de la interpretació hipotètica de la cultura en derivem la comprensió d'una experiència del jo.

Els proposem una lectura de la cultura europea com una tríada de formes o patrons culturals que es trenen com si fos una espècie de corda: el patró bíblic-semític, el patró clàssic i el patró modern. Cap d'aquests patrons no supera ni sintetitza els altres en un moment posterior. D'aquesta manera, el que anomenem «pobresa» adquireix formes diferents en cadascun dels patrons sense a penes punts d'equivalència; i també mereix valoracions totalment diverses en la societat actual. Aquests tres patrons de la pobresa coexisteixen simultàniament tant a escala social com a l'interior dels individus; i són adoptats arbitràriament tant en l'àmbit personal com per tota una comunitat o una societat.

Aquesta pluralitat cultural confereix al concepte de *pobresa* una complexitat que fa que no sigui unívoc. Cada un dels patrons culturals defineix i concep la pobresa de mane-

ra diferent, tant pel que fa als elements que relaciona com pel que fa al seu contingut concret; per exemple, segons el patró, hi pot haver una pobresa de l'esperit, hi pot haver una pobresa econòmica atzarosa o hi pot haver una pobresa que resulta de la mateixa naturalesa de l'individu. En canvi, hem d'acceptar que aquest concepte conté alhora una equivocitat, que li és central i que n'explica la confusió, i també una analogia, que, en part, alleuja, distreu o amaga la percepció d'aquesta confusió.

En un primer acostament, la pobresa es pot definir com una relació d'escassetat, que en ocasions pot derivar en carença, entre l'experiència subjectiva de les nostres necessitats i els béns de què disposem per satisfer-les. Cal assenyalar que una cosa és la pobresa, i una altra, la misèria; aquesta última consisteix en una insuficiència per cobrir les necessitats que considerem bàsiques. Fins aquí arriba l'analogia entre els tres patrons culturals. Tanmateix, aquesta definició, que és formal, no precisa quines són les nostres necessitats ni els recursos que poden satisfer-les, ja que tant les necessitats experimentades com els recursos requerits varien segons el patró cultural que considerem o en el qual ens trobem; i en aquest darrer punt resideix la seva equivocitat.

A continuació, analitzarem el sentit de la pobresa en cadascun dels tres patrons culturals.

1. El just terme mitjà en la concepció clàssica de la pobresa

La concepció clàssica de la pobresa, exemplificada per autors com Plató, Aristòtil, Horaci o Ciceró, presenta dues perspectives, totes dues amb connotacions negatives. La primera perspectiva la podem il·lustrar amb la figura de Sòcrates i el seu estil de vida auster. En l'*Apologia de Sòcrates*, Plató estableix una clara relació d'oposició entre la possessió de la riquesa i la recerca de la veritat; així, posa en boca de Sòcrates: «Serveixo d'interpret a l'oracle, mostrant

a tothom que ningú és savi. Això em preocupa tant que no tinc temps per dedicar-me a cap assumpte públic ni per tenir cura dels meus afers personals, i visc en una gran pobresa a causa de la meva devoció al Déu» (*Apol.*, 23c). Des de la segona perspectiva, Plató i Aristòtil argumenten, en obres com la *República* i la *Política*, que la pobresa pot posar en perill la cohesió i la continuïtat de la ciutat; per exemple, a la *República*, Plató narra com els timòcrates, que abans havien pecat d'orgull en relació amb els filòsofs-governants, s'afecten a les riqueses i acaben degradant el seu règim en una oligarquia, en què els pobres arriben a ser tan nombrosos i tan desposseïts que l'alteració de l'ordre establert esdevé quasi una necessitat; i, Aristòtil, a la *Política*, insisteix que la pobresa és causa d'instabilitat per als diferents règims polítics.

Completem aquest quadre amb dos autors del període romà, Horaci i Ciceró. En el poema *Beatus ille*, l'autor de l'*Ars poetica* descriu una vida modesta, allunyada dels excessos de la ciutat, que satisfà els anhels profunds de l'ànima humana; malgrat aquesta modèstia, però, la pobresa exclou aquest ideal de vida, ja que requereix la possessió de terres, bestiar i esclaus. En canvi, Ciceró creu que la pobresa pot ser suportada, i que l'actitud de cadascú davant aquesta situació reflecteix la grandesa de la seva ànima (*Tusculanae Quaestiones*, 5.102); aquest mateix autor, a més a més, critica el desig de riqueses o la seva exhibició impúdica, ja que aquesta conducta contradiu el domini sobre si mateix que ha de caracteritzar la plena humanitat (*Paradoxa Stoicorum*, 6.44).

En resum, en el període clàssic del pensament, la relació entre els individus i la riquesa s'ajustaria amb l'ideal del just terme mitjà. Tant l'excés en un sentit (la riquesa), que impedeix la realització de l'ésser humà perquè el degrada, com l'excés en l'altre (la pobresa), que posa en perill la cohesió de la ciutat, són considerats defectes.

2. La prioritat de la fe en el context bíblic

La Bíblia ens sorprèn amb dues posicions completament contraposades en relació amb la riquesa i la pobresa. Els *Proverbis* sembla que associen la riquesa amb una benedicció divina, mentre que la pobresa es vincula amb la impietat: «A qui no fa cas de les advertències, pertoca misèria i vergonya» (Pr 13,18). No obstant això, Jesús condemna la riquesa amb les següents paraules: «Ja us dic jo que un ric difícilment entrarà al Regne del cel. I encara us dic: és més fàcil que un camell passi pel forat d'una agulla, que no pas que un ric entri al Regne del cel» (Mt, 19,23-24). Aquestes dues posicions poden ser explicades des d'una actitud subjacent, que a parer nostre caracteritza millor que cap altra el patró biblicosemític, que s'expressa de manera magistral al *Llibre de Job*.

Aquest personatge era un estrictíssim seguidor dels preceptes divins, «íntegre i recte, temia Déu i vivia apartat del mal» (Jb 1,1). Tanmateix, quan Satanàs posa en dubte la seva pietat, que atribueix al seu benestar material, Déu li permet de posar-lo a prova. Aleshores, Satanàs li pren tots els seus béns, mata els seus fills i filles i fins i tot li provoca una terrible úlcera per tot el cos. Malgrat les acusacions dels seus amics, que llegeixen les desgràcies com un càstig diví pels seus suposats pecats, Job es manté ferm en la seva fe: «Vaig sortir nu del ventre de la meva mare/ i nu hi tornaré/ Jahvé havia donat, Jahvé ha tornat a prendre;/ que el nom de Jahvé sigui beneït» (Jb 1,21). A la fi, Job és recompensat, amb molta més riquesa de la que tenia al principi, per la seva fidelitat a Déu.

El que destaca en aquesta història és la irrellevància de la riquesa o la pobresa en relació amb la fe en Déu. Satanàs assumeix que la comoditat material de Job és el fonament de la seva fe; sense aquesta, la seva fe flaquejaria i maleiria Déu. Però el missatge del *Llibre de Job* és que, amb béns o sense, la fe roman constant i inalterable, ja que en última

instància Déu és més enllà de la nostra comprensió; a la fi de l'obra, Job diu: «(...) he parlat sense intel·ligència/ de meravelles que em sobrepassen i no sabia» (Jb 42,1-4).

3. La il·lusió de la necessitat en el patró modern

El patró modern considera la pobresa com una situació objectiva que l'economia estudia de manera científica. Malgrat aquesta referència al coneixement científic, sovint l'economia ens mostra l'estat de pobresa com una sistematització altament ideologitzada d'experiències; per això, la seva conceptualització s'escindeix *grosso modo* en dues consideracions antagòniques, disfressades de necessitat.

1a. posició. Adam Smith, a *La riquesa de les nacions*, sosté que els individus, en la incessant cerca de benestar, augmentaran indefinidament la seva riquesa si es manté una situació de lliure competència en el mercat. Gràcies a una misteriosa «mà invisible», l'egoisme individual s'harmonitza i es converteix en un bé per a la societat en conjunt. Només les restriccions mercantilistes o fisiòcrates imposades per les monarquies absolutes poden obstaculitzar aquest efecte. La màxima que condensa aquesta reflexió econòmica és ben coneguda: «Laissez faire, laissez passer». Abans que Adam Smith desenvolupés aquesta teoria, de manera més poètica, Mandeville, a *La faula de les abelles*, havia expressat aquest punt de vista d'una altra manera: «vicis privats, virtuts (o beneficis) públiques».

2a. posició. En el si del món modern, i com a resposta a les difícils condicions de vida que el sistema econòmic liberal ha comportat per a una part de la població, han sorgit moviments d'oposició com l'anarquisme i el socialisme. El corrent teòric més influent ha estat el marxisme o «socialisme científic». Aquesta escola de pensament, crítica i oposada al capitalisme, ha sostingut, amb un pessimisme profund, que la pobresa generalitzada és una conseqüència necessària

i ineludible del desenvolupament del sistema burgès. Abocat a crisis cícliques en què la misèria es propaga, aquest sistema empeny els proletaris, en el marc de la lluita de classes, cap a una revolució que, com explica *El manifest comunista*, hauria de provocar un canvi radical no només en el sistema econòmic i social, sinó també en la humanitat mateixa.

L'experiència ens ensenya, com hem assenyalat més amunt, que no vivim de manera constant en el marc d'un únic patró cultural, sinó que canviem constantment i de manera compulsiva entre els diferents patrons que acabem d'esbossar. Aquesta volubilitat és universal. Així, és norma que l'ambició ens guii en els nostres quefers laborals; però, quan estem cansats i estressats i agafem el cotxe per anar a descansar en un entorn rural; aleshores, un cop asserenats, creiem amb una fe tàcita i silenciosa que la bona vida consisteix a adequar-nos als ritmes naturals. Quan la desgràcia tenyeix la nostra vida amb colors lúgubres, i la incapacitat causada per la malaltia ens empresona amb barrots de dolor en una habitació d'hospital; o quan la mort ens pren aquells que més estimem; aleshores tota la nostra vida se centra en l'altra vida i tota l'existència gira al voltant de la religió. I això passa perquè, heretades del passat, hi ha experiències vitals que un patró considera d'una manera particular i se'ns obren realitats i veritats que no consideren els altres.

Normalment, la pervivència de formes de vida que correspondrien a moments anteriors del desenvolupament d'Occident són interpretades com a resultat d'una síntesi històrica que no acaba de ser plenament coherent, com a vestigis destinats a desaparèixer, o com a excentricitats individuals. Tanmateix, la constància i la repetició del trànsit d'un patró a un altre qüestionen l'historicisme i ens conviden a adoptar una altra concepció antropològica més ajustada a aquestes vivències. A diferència de l'«ésser-en-el-món» heideggerià o del «jo soc jo i la meva circumstància» d'Ortega y Gasset, la hipòtesi que els hem proposat

ens concep radicalment com un «ésser-fora-dels-mons» o com «un jo soc jo prèviament o més enllà de *qualsevol* circumstància». Així, una «situació límit» no ens abocaria a la Transcendència, com pensava Karl Jaspers, sinó que ens conduiria d'un patró cultural a un altre.

Capaços de participar sempre d'experiències culturals completament distintes però amb idèntic referent, només des de la pluralitat de patrons i d'aquesta transcendència del jo podem comprendre les ambigüitats de la pobresa.

Bibliografia

- BÍBLIA (1968) Barcelona: Editorial Alpha.
- CICERÓ (2013) *Les paradoxes dels estoics*. Traducció de Joan Manuel del Pozo. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- CICERÓ (2018) *Tusculanes*. Vol. III, traducció d'Eduard Valentí. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- DE MANDEVILLE (1988) *La faula de les abelles i altres assaigs*. Edició a cura de Lluís Flaquer. Pròleg d'Ernest Lluch. Trad. Josep Sales i Boguñà. Barcelona: Edicions 62, Diputació de Barcelona.
- HORACI (1978) «Beatus ille». Dins *Odes i epodes*. Vol. 1. Trad. Josep Vergés. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- MARX, K. (2015) *El manifest comunista*. Trad. Jordi Moners. Barcelona: Tigre de paper edicions.
- PLATÓ (1981) *Apologia de Sòcrates. Critó. Eutífró. Protàgores*. Edició a cura de Josep Vives. Traducció de Joan Crexells. Barcelona: Editorial Laia.
- POPPER, K. (2006) *La miseria del historicismo*. Madrid: Alianza Editorial.
- SMITH, A (1991) *Indagació sobre naturalesa i les causes de la riquesa de les nacions*. Vol. 2. Edició a cura d'Àngels Martínez i Castells. Traducció de Jordi Civis i Pol. Barcelona: Edicions 62, Diputació de Barcelona.